

A VELENCZEI SZENT MÁRK-KÖNYVTÁR ÉS GRIMANI BREVIARIUMA.

DR. GULYÁS PÁLTÓL.

I.

Velenczében nyilvános könyvtár alapításának gondolatával már a nagy lírikus, Petrarca is foglalkozott s e gondolat hatása alatt a tulajdonában levő kéziratok egy részét még 1362-ben a signoriára testálta. Fiókvégrendeletében azt az óhaját is kifejezi, hogy adományát megfelelő, tűzveszélytől s az időjárás változásaitól védett helyen állítsák föl s abban reménykedik, hogy adományát mások is fogják őregbíteni. Sajnos, a nagy költő e reménye nem vált be. Petrarca könyveit átadták a Szent Márk-templom prokurátorainak, a kik valószínűleg abban a kis szobában helyezték el, a hol a gondjaikra bízott iratokat is őrizték.¹

Ez elhelyezésből kifolyólag szokták ezt a gyűjteményt a Biblioteca Marciana magvának tekinteni, jóllehet e felfogásnak nincs semmi alapja. Petrarca könyvtárát 1734-ben egyesítették a köztársaság tulajdonában lévő egyéb könyvekkel. Kötetszámát ma már nem állapíthatjuk meg. A Tamarini «Petrarca Redivivus» című munkájában (1635) felsorolt 17 kódex közül 1844-ben, Gintl idejében² már csak 8 volt meg, de megjegyzendő, hogy Petrarca kétségtelenül tekintélyes könyvtára végrendelete daczára sem került sohasem teljes egészében a köztársaság tulajdonába, hanem halála után, Boccaccio és Poggio híradása szerint, széthurczolták.

A Marciana megalapítója igazában Bessarion bibornok volt.

¹ E. G. Vogel: Über einige frühere italienische Bibliotheken. Serapeum. 1841., 41—42. l.

² Österr. Blätter für Lit. und Kunst 1844. II. negyed, 60. l.

Bessarion bibornok, konstantinápolyi patriárka, a ki 1438-ban fordult meg először Itáliában s a ki később Rómában telepedett meg, 1463-ban II. Pius pápa legátusaként jött először Velenczébe s annyira megszerette a lagunák városát, hogy a mikor arról volt szó, kinek ajándékozza könyvtárát, hosszas habozás után Velenceze javára döntött. Az adomány értékéről fogalmat alkothatunk, ha tudjuk, hogy 30.000 zecchinóra becsülték s hogy Bessarion udvarmesterének, a ki a könyvtár átszállításával volt megbizva, jutalmul a szenátus 400 aranyat szavazott meg (1469). A Bessariontól kapott görög és latin kéziratok száma 833 volt s főleg a görögök nagyértékűek. Még ugyanabban az évben, a melyben Bessarion kézíratai Velenczébe kerültek, a szenátus kiadott egy rendeletet, melyben a doge palotának akkor sala novissimának (ma sala dello scrutino) nevezett termét jelölte ki a könyvtár céljaira. A mikor azután 1485-ben a termet a negyventagú tanács ülései számára igénybe vették, a terem egyik oldalán tolták össze s rakták egymásra a 30 betűvel jelölt szekrényt, melyben Bessarion kézíratait elküldte. Ez az elhelyezési mód annyira nem felelt meg, hogy a szenátus 1490 május 8-án kelt rendeletével kimondotta a kódexek czélszerűbb elhelyezésének szükségét. Egy ideig azt tervezték, hogy a döméseknek a SS. Giovanni e Paolo templom mellett fennálló könyvtárában helyezik letétbe, míg végre 1515-ben külön könyvtárpépület építését határozták el.

Az építkezéshez 1529-ben fogtak Giacomo Sansovino tervei szerint s a remek épület ma is egyik legszebb disze a Szent Márk-térnek. A könyvtári terem három felől kapott természetes világítást, 21 kerek mezőre osztott boltozatát hét festőművész köztük Paolo Veronese, 3—3 sikerült képe diszíti. A falak mentén köröskörül helyezték el a kéziratok szekrényeket, melyek embermagasságnyra nyultak föl. Fölöttük Tintoretto, Veronese s más művészek festményei voltak láthatók, melyek a leghíresebb bölcseleket és tudósokat ábrázolták. A fényes berendezés 1553-ra készült el s nagyban hozzájárult a könyvtár további föllendüléséhez.

A marienburgi Guilandinus Menyhért, pádovai tanár, híres botanikus halálakor (1589) egész könyvtárát a köztársaságra hagyta, 1000 scudival együtt, a mit új állványok beszerzésére szánt. Kevéssel utóbb szállott a könyvtárra Giovanni Grimani aquilejai

patriárcha gyűjteménye, majd Domenico Grimani bíbornoknak 1523-ban a könyvtárra testált remek breviáriuma, 1592-ben került a könyvtárba.

Giacopo Contarini da San Samuele páratlan kézirat- és könyvgyűjteménye, mely elsősorban a Velenczére vonatkozó iratokban volt gazdag, a kiváló tudós hírében álló nobile halála után, 1595-ben szintén a szenátusra szállott s igen sok saját aláírásával ellátott mű még ma is megvan a Marcianában. A Contarini kéziratok száma 1844-ben, Gintl szerint¹ 95 volt, ebből 15 görög, 38 latin s a többi olasz.

A Rómában elhalt ifjabb Aldo Manuzio is a Marcianára hagyta gyönyörű könyvgyűjteményét, de annyira el volt adósodva, hogy örökösei még a könyvtárt is értékesítették, csakhogy a hitelezőket kielégíthessék. A szenátus pört is indított, de nem sokra ment vele.

A szenátus már 1603-ban elrendelte, hogy a velencei község területén megjelenő minden műből egy köteles példány adandó a könyvtárnak. 1650-ben 300 darab aranyat utaltak ki a közpénzekből külföldön megjelent új könyvek beszerzésére s ezentúl a könyvtárt vétel útján is rendszeresen gyarapították. Az ajándékozók sem maradtak el, úgy hogy a felszaporodott anyag újabb fölállítására kellett gondolni. Ezt 1685-ben Silvestro Valerio, akkori procurator és könyvtáros s későbbi doge hajtotta végre. Ez időben új szerkezetű könyvtári szekrényeket szereztek be s a könyveket megszabadították lánczaiktól.

1734-ben halt meg Giovanni Battista Recanati, tudománykedvelő velencei nemes, a ki legbecsesebb kézirateit a Marcianának hagyományozta. Gintl szerint² 105 kódex tulajdonítható kétségtelenül Recanatinak, közte 49 darab görög. E jelentős hagyományt a könyvtárépületben külön fölirat örökítette meg. Az ekként fölszaporodott kéziratokról a szenátus 1736-ban kelt rendeleteivel elrendelte a pontos katalógus kiadását. Ez meg is jelent 1740—41-ben Oechi Simon velencei sajtójában két kötetben, Antonio Maria Zanetti könyvtáros és Antonio Buongiovanni szerkesztésében. A kiadványt a szenátus aranyéremmel jutalmazta.

¹ I. h. II. Q. 80 l.

² I. h. 1844. III. Q. 38 l.

A XVIII. század vége felé a könyvtár mintegy 20.000 kötetből állt, ebből 2000 kötet kézirat volt, úgy hogy az elhelyezés addigi formája nem bizonyult megfelelőnek. Épen azért az 1763. évben elrendelték az átalakítási munkálatokat, melyek főleg abban álltak, hogy az eddigi polczok fölé karzatos újabb állványokat emeltek. Ez időtájban a könyvtár gyarapítási segélyét is föl-emelték.

Rendkívül sokat gyarapodott a könyvtár az állami kolostorok feloszlatása alkalmával. Könyvanyaguk legnagyobb részét 1797-ben a Marcianába kebelezték be, de a javát később Párisba szállították át, a honnan ugyan Napoleon bukása után visszareklamálták, de a hiányos jegyzékek következtében csak igen keveset kaptak vissza. A Marcianába kebeleztetett könyvtárak közt a delle Zattere-dominikánus könyvtár volt a legjelentősebb, mert ez úton az Apostolo Zenonak oda letéteményezett kéziratai is a Sz. Márk-könyvtárba jutottak. Fontos gyarapodásra tett szert még a SS. Giovanni e Paolo melletti dominikánusok s a S. Giorgio Maggiore kolostor benzéseinek könyvtárával is. A rendkívül felzaporodott könyveket 1816-ban I. Ferencz császár rendeletéből a doge-palota második emeletére vitték át s több tágas szobán kívül a sala del consiglio grande és a sala dello scrutinot jelölték ki felállítására. A felállítás munkáját 1820-ban hajtotta végre az akkori könyvtáros, abbate Giacomo Morelli.

Az 1821-ik év december 19-én tűz ütött ki az épületben, melyet szerencsére hamarosan elfojtottak, de a mely elég volt ahhoz, hogy az osztrák kormány kitelepítse az ott lévő hivatalokat. A palotában a könyvtáron kívül csupán a Museo archeologico, az Istituto Veneto és az Ateneo maradt meg s az épület csakugyan a tudomány, irodalom és művészet aziluma lett, a mint ezt I. Ferencz dekretuma mondja. Ez a megoldás, mely a fényes termék egy részét túlságosan megterhelte s a mellett a nagyobb közönség elől is elzárta, nem lehetett végleges. 1866 óta egyre többen és gyakrabban sürgették a könyvtár máshová helyezését. Szó volt a S. Zaccharia kolostorról, a palazzo Cornerről s más épületekről is, melyek e vélemények szerint alkalmasabbak lettek volna a könyvtár befogadására, de a szót nem követte a tett s minden a régiben maradt. Végre az épület falain oly fokú elváltozások jelentkeztek, melyek az elhelyezés sürgős megvalósítását

tették szükségessé. A nemzeti törvényhozás 1900 júliusában szavazta meg a Marciana számára a Zeccha palotáját, melyet egyebek közt már az a körülmény is nagyon beajánlott, hogy a könyvtár továbbra is ama hely közvetlen szomszédságában maradhathat, a hová első alapítói szánták.

Az épület átalakítási munkálatai azonban csak két év múltán kezdődtek meg s a Campanile beomlása következtében egy időre ismét megakadtak, mígnem kétségtelenül bebizonyult az átalakítandó épület teljes biztonsága.

Az átalakítási munkálatoknál — mint Morpurgo, akkori könyvtárigazgató írja — a következő főirányelvek érvényesültek: az épület hordozóképességének biztosítása; a választófalaknak a lehetőséghez képest való csökkentése; tágas, világos és levegős könyvraktárak létesítése, a nélkül, hogy az épület szerkezetét módosítani kellene.

Alessandro Inselvini mérnök e feladatnak az érdekeltek teljes megelégedésére tett eleget. Különösen szerencsésen oldotta meg az olvasóterem kérdését: e célból az épület gyönyörű udvarát kettős üvegfedéllel látta el, a melyen át az ekként létesített tágas (24×12 méter) terem jó megvilágításban s kellő szellőztetésben részesül. Az udvar átalakítási költségei 33.000 lírát emésztettek föl. Az épület belső helyiségeinek átalakítása mintegy 57.000 lírába került, a mi már magában is eléggé bizonyítja, hogy nagyobb szabású átépítésre nem volt szükség. A tűzbiztonsági és fűtési berendezés további 14.000 líra kiadást okozott.

A könyvraktárak úgy világítás, mint alaprajzi elrendezés szempontjából elég tűrhetőek, bútorozásuk pedig — Lipmann-féle vasállványok — a legkényesebb igényeket is kielégítik. Ez állványok 3000 m²-nyi területen 8500 folyóméter könyv felállításra alkalmasak s 54.000 lírába kerültek. Az állványok szélessége 1·10, 1·00 és 0·90 m. közt ingadozik; a polczok mélysége két-két hetedrészben 0·40 és 0·25 m., egy-egy hetedrészben 0·35, 0·29 és 0·22 m. A polczok az állványokon alulról fölfelé keskenyedő sorrendben kerültek alkalmazásba, úgy hogy a személyzet még azon állványsorok közt is elég kényelmesen mozoghat, a melyeknél az alsó polczok köze csupán 0·80 m.

A vasállványok mellett mintegy 1000 folyómétert kitevő

régi fapolezot is átvittek a régi épületből s ezzel a kéziratári olvasóterem, a Sala Bessarione és az igazgatói helyiség szükségleteit látták el.

A könyvtári helyiségek fontosabbjait elrekesztő vasajtó, a 100 személyre berendezett olvasóterem bútorozási költségei s egyéb berendezési kiadások együtt 20.000 lírát igényeltek, míg az átköltözködés 10.000 lírába került.

A Marciana vezetősége az átköltözésnél teljesen végrehajtotta azt a már régebben megkezdett munkát, hogy az 1880 óta megjelent nyomtatványokat teljesen elkülönítette a régebbi anyagtól s folytatólagos számozással ellátva állította föl, míg a régi anyagot a régi s nehézkes szakrendszer alapján helyezték a modern vasállványokra. Ugyancsak külön választották s újra rendezték a folyóiratokat és gyűjteményes vállalatokat, valamint a kéziratári olvasóterem 7000 kötetes kézikönyvtárát, melynek összeállításánál a kéziratár jellegének megfelelően irodalomtörténeti szempontok voltak irányadók. Az átszállítás 1905-ben történt meg.

Jelenlegi állapotában a könyvtár bejárója a piazzán, a molótól számított ötödik bolthajtás alatt van. A tágas előcsarnokból jobbra nyílik az új, barátságos olvasóterem, melyen a bejárómenti fal középső fülkéjébe helyezett Petrarca-szobor ábrándos tekintete látszik uralkodni. A terem baloldalán van a könyvikölcsönző helyiség, a hol az olvasók kitöltik kérélapjaikat s átveszik a könyveket. A Petrarcaról nevezett olvasóteremmel szemben, az előcsarnok baloldalán nyílnak a fentartott olvasótermek, a hová csakis jeggyel léphet be a kutató s a hol a ritka nyomtatványokat és kéziratokat olvassák. Az első emeletre szép kétágú lépcső vezet. Itt van elhelyezve, közvetlen az igazgató szobájának szomszédságában, a Sala Bessarione: a legbecsesebb kéziratok őrzésére s az állandó kiállítás befogadására használt gyönyörű terem. A terem legtöbbször hírnévre szert tett kincse Grimani bibornok esodásán miniált breviáriuma, melyet a jelenlegi igazgató, Carlo Frati, lekötelező szívességéből eredetiben is megismerhettem s a melyről alább, Coggiola magvas tanulmánya nyomán, bővebben is fogok szólni.

A kiállítási teremtől jobbra van még egy kézirati repozitórium, míg az emelet többi részét a hivatalnokok helyiségei s

főleg a könyvraktárak töltik meg. Ugyanily rendeltetése van a II. emelet helyiségeinek, melyek során egy terem az inkunábulumok őrzésére van fentartva. A III. emeleten szintén könyvtaktárak, továbbá a fényképészeti műterem találtak otthont. Az épületet egy hosszú folyosó választja el a Sansovino építette egykori Libreria palotájától, mely ez idő szerint királyi lak, de a melyet előreláthatóan rövid időn belül vissza fog hódítani eredeti rendeltetésének az egyre növekvő könyvtár.

A könyvtár ugyanoly órákban van nyitva a közönség számára, mint a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára, vagyis délelőtt 9-től délután 4-ig. A nagy olvasóterembe bárki szabadon bemehet s minden korlátozás nélkül használhatja az amerikai fiókokban elhelyezett czédula-katalógust. Házon kívüli kikölcöszés, ha csak czímeliákról nincs szó, bizonyos korlátozás mellett meg van engedve. Az egész könyvtár szervezetét s kezelését modern, szabadelvű szellem lengi át.

II.

A Marciana történetének s mai helyzetének e vázlatával kapcsolatban ismertetjük azokat az eredményeket, melyeket Giulio Coggiola, a könyvtár egyik legszebb kézírata, a Grimani-breviarium gyönyörű hasonmás kiadásához írt bevezetésében¹ a kódex történetére s elkészültére nézve megállapított.

Dominico Grimani bibornok a renaissance művészetkedvelő nagyjai közt igen tiszteletreméltó helyet foglal el. Műveltségéről, filológiai képzettségéről szép számban ránk maradt munkái tanuskodnak s igazolják a kortársak föllengző panegirikusait. Velencei palotájában felhalmozott antik műkincseit számra és értékre Müntz a capitoliumi és vatikáni gyűjteményekkel egy sorba helyezi. Képtára izlésének önállóságáról tanuskodott, a mennyiben e korban szokatlan nagy számmal voltak benn képviselve a flamand festők. Könyv- és kéziratgyűjteménye pedig mintegy 8000 kötetre tehető.

E nagy gyűjtemény legszebb gyöngye az a hires imakönyv,

¹ Das Breviarium Grimani in der St. Markus-Bibliothek in Venedig. Seine Geschichte und seine Kunst. Leiden—Leipzig, 1911. Sijhoff és Hiersemann. 2° 205., 57. l.

a melyet Grimani Antonio Siciliano útján vásárolt s a melynek a tudós bibornok mai hírnevét is köszönheti. Eddig úgy hitte a szaktudomány, hogy a breviárium 1489-ben került Grimani birtokába; ez a dátum azonban Coggiola szerint meg nem állhat. Legelőször 1520-ban történik róla említés a bibornoknak október 2-án kelt végrendeletében, még pedig olyan megjegyzések kíséretében, a melyekből azt következtethetjük, hogy a mű csak nemrég került tulajdonába. Másodszor 1523-iki végrendeletében emlékezik meg a «Breviarium meum pulcherrimum»-ról, melyet életfogytiglani használatra Marino unokaöcsésére hagyományoz, de azzal a kikötéssel, hogy Marino halála után a velencei köztársaság tulajdonába fog átmenni. Alig néhány héttel a végrendelet kelte után a bőkezű meczenás jobblétre szenderült s a remek kódex a rendelkezés értelmében minden valószínűség szerint azonnal Marino Grimani birtokába jutott, a ki 1546-ban halt meg Orvietóban, egészen váratlanul, esetleg mérgezés következtében. A kódexnek már most a köztársaság tulajdonába kellett volna átmennie, azonban nem így történt. A fényes breviáriumot ugyanis Marino testvéröcsese, Giovanni Grimani vette magához és csupán 1592. november 30-án súlyos és reménytelen betegségében bizta meg Marco Antonio Barbaro sz. márkí prokurátort, hogy a kötetet a velencei dogénak átszolgáltassa, a mi meg is történt.

Coggiola megezáfolja azt az eddig közkeletű állítást, hogy a kódex csak azután, a köztársaság hálájából kifolyólag nyerte volna aranyozott ezüst veretekkel s Domenico Grimani arczképével ellátott piros bársonykötését. A kötésen látható arczkép rokonsága szerinte annyira feltűnő Camelio emlékérmével, hogy Coggiola ezt is Camelio munkájának s a bibornok idejében készültnek tartja, a keret ornamentikájáról pedig kimutatja, hogy egyéb quattrocento-korabeli diszítőrészletekkel rokon s így 1592 körül egyáltalán nem is készülhetett. Ellenben a táblákra alkalmazott föliratos plaketteket és családi czimert hihetőleg csupán Giovanni Grimani készítette pótlólag a kódex átadása alkalmával.

A kódexet a doge a S. Marco templom kinstárába kebelezte be, a hol kétszáz éven át hol a vasszekrényben, hol meg egyik fali fülkébe téve őrizték. A velencei Szent Márk könyv-

tárba s így nagyobb nyilvánosságra a páratlan becsű kézirat csakis az 1797-ben beállott kormányforma-változásból kifolyólag jutott, az akkori könyvtáros, Morelli fáradhatatlan közbenjárására. A kéziratot Morelli hosszas huzavona után 1801 november 23-án vette a Marciana birtokába. Úgy ő, mint közvetlen utóda, Bettio, oly feltékenyen örködték e mérhetetlen kincs fölött, hogy csakis a kiválasztottak egy igen kis töredékének tették hozzáférhetővé. Csakis fejedelmi személyek s egyéb előkelőségek lapozhattak benne s 1853-ig csupán kétszer hagyta el a könyvtár helyiségeit, egyszer 1823-ban az osztrák császári pár látogatása alkalmával s ismét egyszer 1846-ban a Velenczében időző orosz czárné óhajására. De azóta egyre növekszik az érdeklődők száma s a vezetőség mind nehezebben zárkózhatik el ezek óhajása elől. Épen azért már jókor hozzáfogtak a reprodukálásához.

A reprodukálás első kísérlete 1862-ből datálódik, a mikor Perini a londoni világkiállítás részére a 110, közel egész lapra terjedő miniatúrát eredeti nagyságában lefényképezte. Kevéssel azután (1864), Curmer francia kiadó adott vissza 35 miniatúrt és több keretrajtot színes könyvomban *Les évangiles des dimanches et des fêtes de l'année* cz. háromkötetes diszművében. Ezentúl az eredeti egy-két lapját csupán a hét bizonyos napjain mutatták be a közönségnek, később pedig (1875) egy üvegszekrénykét készítettek a számára, a melyben a kódex kötése és két időről-időre más-más helyen felütött lapja kényelmesen szemlélhető. A jelenleg használatos művészi kivitelű szekrényke 1905-ben készült.

Coggiola egész fejezetet szentel (53–118. l.) a breviárium eladója, Antonio Siciliano személyének, a kit Zanetto tévesen Antonello da Messina festőművésszel azonosított. Annyit sikerült megállapítania, hogy ez a «messer Antonio Siciliano» azonos a római Doria Pamphili-képtár egy diptichonján ábrázolt lovaggal, a kinek czimere a breviárium 81^a lapján is előfordul. A czimemben látható rózsák Coggiola szerint lehetővé teszik, hogy egy, a XV. századbéli messinai kereskedők közt sűrűn szerepelt Rosa-, di Roşa-, De la Rosa-családra gondoljunk, de ez csak föltevés marad mindaddig, míg a czimert viselő család végleg föl nem lesz derítve.

Miként került Messer Antonio czimere a 81^a lapra, erre nézve

Coggiola azt tételezi föl, hogy Antonio már eredetileg azzal a czélzattal készíttette a kéziratot, hogy túlrad rajta s a kérdéses helyre csak mintegy a maga emlékének megörökítésekép tétette czimerét. Ez azonban csak az esetben áll meg, ha a czimerről kimutatható, hogy utólag került a kódexbe. A kódex ugyanis határozott esetből kellett, hogy készüljön, erre vall az a körülmény, hogy az eredeti s hihetőleg a megrendelő czimerét, esetleg arczképét is feltüntető cím lapot kivágták s üres hártyalappal pótolták; már pedig, ha Antonio Siciliano már azzal a czélzattal rendelte meg, hogy megfelelő bibliofilnél értékesíti, úgy a címlapon üresen hagyta volna a czimer vagy kép számára való helyet s nem vágatta volna ki. — A fejezet többi részében Coggiola az Anonimo Morellianonak nevezett följegyzésekkel foglalkozik, a melyeknek, mint egykorú emlékeknek nagy hitelük volt. Kimutatja, hogy szerzőjük, A. Michels, a ki azonban aligha látta a kardinális gyűjteményét és csak hallomásból beszél róla.

Dolgozata III. fejezetében Coggiola aprólékos gonddal írja le a nagybecsű kódexet. A 100 füzetből — jobbára quaterniókból — álló kódex minden ív-füzetét pontosan felsorolja s több helyt megállapítja, hogy egyes lapokat — főleg az egész oldalas miniaturák közül — a kódex összeállításakor iktattak be az anyag közé. Az ilyen betoldott miniaturák száma 49, melyek nagy részénél a keretet némileg kitoldozták, hogy méretük a szöveghasábokéval összhangba kerüljön. Többnél ez a kitoldozás elmaradt, a mikor is a formátumkülönbség legott szembetűnik. A toldás 10×5 mm.-re rüg.

Hogy a kódex többféle kéz munkája, az már a felületes átlapozásnál is szembeötlök. A kézváltás egy vagy több ív végénél áll be, a mi arra vall, hogy az egyes íveket diszítésre különböző művészek közt osztották ki. Az egyes ívek utolsó levelének alján apróbetűs órszavak voltak, melyek az ívek helyes egymásutánját állapították meg. E kusztoszok nagy része a könyvkötő késének esett áldozatul. Coggiola a keretrajzok diszítő motívumai és technikai kivitelük alapján három, *A.*, *B.* és *C.* festőt különböztet meg, a kik felváltva illusztráltak egy vagy több ívet, sőt néha egy íven közösen is dolgoztak. A közösen kidolgozott íveknél leginkább pótlapokról van szó, melyek az elrontott lapok helyettesítésére készültek.

A szöveg kétségkívül még a keretrajzok elkészülte előtt iratott, még pedig valószínűleg Flandriában, az ott letelepedett olasz származású könyvmásolók műhelyében. Coggiola e másoló-műhelyből származó, az egész földkerekségen szétszórt egykorú kéziratok egész sorát említi föl, a melyek betűtípusra a Grimani-féle breviáriummal teljesen azonosak s így vele egy műhelyből kerültek ki. A Grimani-breviárium hihetőleg egyetlen, bámulatosan egyenletes írású, másoló munkája, a kinek írása csupán a testes kötet vége felé vall némi fáradságra. A másoló munkáját hihetőleg az egész kézirat összeállításával megbizott művész, ugyanaz, a kit Coggiolo *A*-val jelöl, irányította s ellenőrizte s ugyanő rendelhette meg a díszítő művészi munka egy részét a *B*, *C*. és esetleg *D*-vel megjelölt többi művésznél vagy művészi műhelynél. Ha egész műhelyek munkásságát tételezzük föl, úgy képesek vagyunk megmagyarázni egyes alakok gyöngébb kivitelét, néhány stilisztikai egyenetlenséget s méretbeli hibát, a mi mind a járatlanabb fiatal tanoncok, esetleg nők számlájára írható.

A különböző műhelyekre, illetve mesterekre vonatkozó föltevés egyúttal megmagyarázza a keretrajzok felfogásában, stílusában mutatkozó különbségeket is. Míg egy részük szinte fotografikus hűséggel másolja a természetet, addig egy másik részük viszont teljesen fantasztikus alakokat és színösszeállításokat tartalmaz. A díszítések gazdagságáról és változatosságáról fogalmat alkothat a következő nomenklatura, melyben Coggiola a Grimani-féle breviáriumban ábrázolt növényeket és állatokat összefoglalta.

I. Növények. Sisakvirág (*Aconitum Napellus* L.). — Tikszem (*Anagallis arvensis*). — Harangvirág (*Aquilegia vulg.*) — Százszorszép (*Bellis*). — Borrágó (*Borrago officinalis*). — Kalendula (*Calendula officinalis*). — Csarap (*Calluna*). — Csengetyűvirág (*Campanula*). — Czédrus (*Cedrus Libani*). — Búzavirág (*Centaurea Cyanus*). — Madárhúr (*Cerastium*). — Ibolya (*Cheiranthus*). — Bogács (*Cirsium*). — Gyöngyvirág (*Convallaria maialis*). — Szulák (*Convolvulus*). — Galagonya (*Crataegus*). — Szekfű (*Dianthus*). — Szamócza (*Fragaria*). — Vajfű (*Galeopsis*). — Kékliliom (*Iris germanica*). — Sásliliom (*Iris pseudacorus*). — Árvacsalán (*Lamium*). — Levendula (*Lavendula*). — Hóvirág (*Leucoium*). — Fehér, vörös és turbánliliom (*Lilium candidum, bulbiferum, martagon*). — Len (*Linum*). — Mécsvirág (*Lychnis*). — Mályva (*Malva*). — Nefelejts (*Myosotis*). — Nárczis (*Narcissus*). — Csipkepity (*Nepeta*). — Kandilla (*Nigella arvensis*). — Tavirózsa (*Nuphar*

luteum). — Olajfa (Oleo europaea). — Mákvirág és pipacs (Papaver). — Körtefa (Pirus communis). — Almafa (Pirus malus). — Borsó (Pisum). — Kankalin (Primula). — Cseresznyefa (Prunus cerasus). — Tüdőfű (Pulmonaria). — Tölgyfa (Quercus robur). — Boglárka (Ranunculus). — Ribizke (Ribes rubrum). — Vadrózsa és nemes rózsafajok (Rosa). — Gyalogszeder (Rubus fruticosus). — Nyílfü (Sagittaria). — Zsálya (Salvia). — Szilencz (Silene vulg.). — Csucsor (Solanum). — Lóhere (Trifolium). — Szigorák (Veronica). — Bab (Vicia faba). — Örközőld (Vinca minor). — Szagos viola (Viola odorata). — Árvácska (Viola tricolor). — Szőlő (Vitis vinifera).

II. *Állatok.* Jégmadár (Alcedo ispida). — Vadkacsa (Anas boschas). — Angolna (Anguilla vulg.). — Liba (Anser cinereus). — Gém (Ardea cinerea). — Folyami rák (Astacus fluviatilis). — Bagoly (Athene noctua). — Bálna (Balaena mysticus). — Marha (Bos taurus). — Varangyos béka (Bufo vulgaris). — Kutya (Canis familiaris). — Farkas (Canis lupus). — Róka (Canis vulpes). — Kecske (Capra hircus). — Szarvas (Cervus elaphus). — Gólya (Ciconia alba). — Katiczabogár (Coccinella). — Galamb (Columba livia). — Papagáj (Conurus). — Holló és varjú (Corvus corax és C. cornix). — Szarka (Corvus pica). — Fűrj (Coturnix dactylisonans). — Kakuk (Cuculus canorus). — Hattyú (Cycnus olor). — Harsa (Cyprinus carpio). — Ló (Equus caballus). — Szamár (Equus asinus). — Vándorsólyom (Falco peregrinus). — Macska (Felis catus). — Oroszlán (Felis leo). — Hiúz (Felis lynx). — Görény (Foetorius putorius). — Tengelicze (Fringilla carduelis). — Tyúk (Gallus gallorum). — Szajkó (Garrulus glandarius). — Darú (Grus cinerea). — Csiga (Helix). — Fecske (Hirundo rustica). — Farkatlan maki (Inuus ecaudatus). — Pillangók (Lepidoptera). — Tengeri nyúl (Lepus cuniculus). — Nyúl (Lepus timidus). — Szitakötők (Libellulae). — Zöld szöcske (Locusta viridissima). — Zöld gyík (Lacerta viridis). — Legyek (Muscidae). — Egér és patkány (Mus musculus és M. rattus). — Gyöngytyúk (Numida meleagris). — Fülesbagoly (Otus vulgaris). — Juh (Ovis aries). — Czinege (Parus major). — Páva (Pavo cristatus). — Kagyló (Pecten Jacobaeus). — Fogoly (Perdix cinerea). — Fácán (Phasianus colchicus). — Zöld harkály (Picus viridis). — Halak (Pisces). — Evet (Sciurus vulgaris). — Skorpio (Scorpio europaeus). — Gyöngybagoly (Strix flammea). — Vadkan (Sus aper). — Sertés (Sus scropha). — Búbos banka (Upupa epops).

Mint e listából kitetszik, a kódex csupa olyan állat- és növényfajt ábrázol, a melyek már az egész XV. század folyamán el voltak terjedve Európában. — Csupán egyetlen madárka

van, a mely az amerikai papagályra emlékeztet s a mely alkalmas arra, hogy a kézirat keletkezési korát a XV. század utolsó tizedéig tolja föl. Coggiola végül egybeveti a Breviáriumot a korabeli többi fényesen kiállított flandriai kézirattal is és főleg egy C. W. Dyson Perrins birtokában levő kézirattal, a nápolyi nemzeti könyvtár La Flora nevű kéziratával, Brandenburgi Albrecht imakönyvével hozza kapcsolatba.

A nagy miniatűrök művészeiről és stílusáról Coggiola bőbeszédű tanulmánya fonalán nem mond véleményt.